УДК 344.1 «364»

DOI 10.59226/2786-6920.1.2026.96-107

КОВАЛЬОВА ТЕТЯНА ІВАНІВНА
кандидат юридичних наук, доцент,
секретар секретаріату вченої ради,
Київський інститут Національної гвардії України
https://orcid.org/0009-0001-0668-3047

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАПОБІГАННЯ І ПРОТИДІЇ ВІЙСЬКОВІЙ ЗЛОЧИННОСТІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Досліджено організаційно-правові засади запобігання і протидії військовій злочинності в умовах воєнного стану. На основі аналізу законодавства, офіційної статистики, сучасних наукових праць і правозастосовної практики розкрито зміст військової злочинності як чинника дестабілізації військового правопорядку. Визначено структуру відповідного механізму, охарактеризовано систему суб'єктів його реалізації, а також обґрунтовано напрями вдосконалювання нормативного, інституційного, аналітичного і кадрово-психологічного забезпечення.

Ключові слова: *військова злочинність; військові кримінальні правопорушення; воєнний стан; військовий правопорядок; військова юстиція; Військова служба правопорядку; ризик-орієнтована профілактика.*

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку української державності визначається збройною агресією російської федерації проти України і тривалою дією правового режиму воєнного стану. За таких умов захист суверенітету і територіальної цілісності держави набуває не лише військово-стратегічного, а й виразного правового змісту, оскільки ефективність оборони безпосередньо залежить від здатності держави підтримувати належний рівень законності, дисципліни та правопорядку у військових формуваннях.

У воєнний період військовий правопорядок перестає бути суто внутрішньоорганізаційною категорією. Він є функціональною передумовою керованості військ, безперервності бойового управління, належного виконання наказів і збереження кадрового потенціалу сил оборони. Саме тому кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення або проходження військової служби у цей час становлять підвищену суспільну небезпеку, адже їх наслідком можуть бути зрив бойового завдання, послаблення дисципліни, дезорганізація управління, втрата підрозділом стійкості та інші прямі загрози обороноздатності держави.

Офіційна статистика фіксує не просто збільшення кількості військових кримінальних правопорушень, а істотну зміну їх місця у загальній структурі злочинності. Якщо у 2021 р. їх частка становила 0,94 % усіх облікованих кримінальних правопорушень, то у 2024 р. вона зросла до 19,07 %, а у першому кварталі 2025 р. – до 32,10 % [1]. Така динаміка свідчить, що в умовах тривалої війни військова злочинність не випадкове супутнє явище, а один із системних криміногенних феноменів воєнного часу.

Військові кримінальні правопорушення породжуються сукупністю взаємопов'язаних чинників: інтенсивне бойове навантаження, кадрові труднощі, психологічне виснаження особового складу, недоліки організації служби, розбіжності між дисциплінарним і кримінально-процесуальним реагуванням, а також незавершеність інституційної моделі військової юстиції. Тому запобігання їм і протидія потребують не фрагментарних, а системно узгоджених рішень.

Дослідження організаційно-правових засад запобігання і протидії військовій злочинності є актуальним як для розвитку військового права, кримінології та організації правоохоронної діяльності, так і для вдосконалення практики забезпечення військового правопорядку в умовах воєнного стану.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичне підґрунтя дослідження становлять праці М. І. Хавронюка, С. О. Харитонова, І. М. Коропатніка, П. П. Богуцького, М. С. Туркота, В. О. Бугаєва та ін. Цими науковцями сформовано базові кримінально-правові підходи до розуміння військових кримінальних

© Т. І. Ковальова, 2026
© Науковий вісник Київського інституту Національної гвардії України, 2026

правопорушень, їх ознак, складів, кваліфікуючих характеристик і особливостей кримінальної відповідальності. Значення праць цих науковців полягає в тому, що вони заклали доктринальну основу для правової кваліфікації військових деліктів та окреслили межі застосування норм розд. XIX Кримінального кодексу України (КК України). Водночас переважання саме кримінально-правового підходу зумовило те, що військова злочинність досліджувалася передусім як сукупність складів кримінальних правопорушень, тоді як організаційно-правовий механізм запобігання їм, виявлення, документування і відновлення військового правопорядку висвітлено фрагментарно.

Серед новітніх досліджень, що безпосередньо стосуються заявленої проблематики, слід виокремити публікації А. В. Боровика [2], О. М. Кропивницького [3], Т. І. Ковальової та Р. М. Ковальова [4, 5], Д. А. Морквіна і Д. В. Казначеєвої [6]. Праці [4, 5, 6] засвідчують, що у структурі військової злочинності домінують діяння, які безпосередньо підривають комплектність підрозділів, виконання наказів і безперервність несення служби, а отже, мають не лише кримінально-правовий, а й виразний організаційно-управлінський вимір [2–6]. У працях А. В. Боровика, Д. А. Морквіна та Д. В. Казначеєвої на прикладі самовільного залишення військової частини, ухилення від служби та суміжних правопорушень показано, що практика реагування на військову злочинність перебуває на перетині двох підходів – карального і відновлювального [2, 6]. Дослідження О. М. Кропивницького розкриває роль Державного бюро розслідувань (ДБР) у цій сфері, яка не вичерпується лише досудовим розслідуванням. Із наведених положень випливає, що без належних аналітичного, кримінологічного та координаційного складників навіть ефективне процесуальне реагування не перетворюється на дієвий інструмент запобігання [3].

Значний методологічний інтерес становлять і парламентські матеріали щодо імплементації системи військової юстиції в Україні [7], а також порівняльні дослідження парламентського контролю за військовою юстицією та стандарти захисту прав військовослужбовців [8, 9].

Проте аналіз сучасної літератури дає підстави констатувати, що невирішеним залишається питання побудови цілісної моделі організаційно-правових засад запобігання і протидії військовій злочинності в умовах тривалого воєнного стану. Недостатньо досліджено співвідношення між поняттями «запобігання» і «протидія», між дисциплінарними, адміністративними, кримінально-правовими, процесуальними та управлінськими інструментами реагування, а також вплив законодавчих змін 2024–2025 рр. на практику відновлення військового правопорядку. Саме ця наукова ніша визначає спрямованість подальшого дослідження.

Метою статті є комплексне теоретико-правове і прикладне обґрунтування організаційно-правових засад запобігання та протидії військовій злочинності в умовах воєнного стану і формування на цій основі пропозицій щодо вдосконалення відповідного механізму в Україні.

Для досягнення поставленої мети необхідно: з'ясувати зміст і структуру зазначених засад; охарактеризувати сучасні тенденції військової злочинності та систему суб'єктів, що забезпечують її профілактику, припинення і процесуальне реагування; обґрунтувати пріоритетні напрями вдосконалювання нормативних, інституційних, аналітичних та кадрово-психологічних механізмів в умовах дії правового режиму воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Методологічну основу статті становить поєднання загальнонаукових і спеціально-юридичних методів пізнання. Діалектичний метод використано для розкриття взаємозв'язку між трансформацією безпекового середовища, розвитком законодавства та зміною характеру військової злочинності; системно-структурний – для аналізу внутрішньої побудови механізму запобігання і протидії та взаємодії його елементів; формально-юридичний – для тлумачення норм Конституції України, Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу (КПК) України, військових статутів та відомчих актів. Статистичний метод дав змогу узагальнити дані Офісу Генерального прокурора щодо динаміки кримінальних правопорушень за 2021 – перший квартал 2025 р. Порівняльно-правовий метод застосовано для аналізу парламентських і міжнародних матеріалів щодо моделей військової юстиції та стандартів захисту прав військовослужбовців.

Для цілей цього дослідження військову злочинність доцільно розуміти у широкому кримінологічному значенні як відносно масове, соціально зумовлене та історично мінливе

явище, що виявляється в сукупності кримінально караних діянь, які виникають у сфері військово-службових відносин і підривають військову дисципліну, правопорядок, керованість та боєздатність військ. Нормативним ядром військової злочинності є військові кримінальні правопорушення, передбачені розд. XIX КК України, однак у кримінологічному вимірі значення мають і ті протиправні прояви, що детерміновані специфікою військового середовища і безпосередньо впливають на стан військового правопорядку.

Під організаційно-правовими засадами запобігання і протидії військовій злочинності слід розуміти багаторівневу систему нормативних приписів, інституційних повноважень, управлінських процедур, інформаційно-аналітичних інструментів, кадрово-психологічних заходів і форм міжвідомчої координації, спрямованих на раннє виявлення криміногенних ризиків, недопущення правопорушень, їх припинення, документування, досудове розслідування, судовий розгляд і відновлення належного стану військового правопорядку. У цьому значенні поняття «запобігання» охоплює передусім превентивні, виховні, кадрові, психологічні та соціально-захисні заходи, а «протидія» – припинення правопорушень, реалізацію процесуальних повноважень, притягнення винних до юридичної відповідальності та усунення наслідків деструктивних проявів.

Правовий режим воєнного стану є тим нормативним середовищем, у якому функціонує весь механізм запобігання і протидії військовій злочинності. Закон України «Про правовий режим воєнного стану» визначає його як особливий правовий режим, що передбачає надання органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки [10]. За цих умов будь-яке послаблення дисципліни чи відхилення від установленого порядку несення служби має оцінюватися не лише як порушення внутрішньої організації, а і як чинник, що прямо впливає на стійкість сил оборони.

Статут внутрішньої служби Збройних Сил України покладає на командирів персональну відповідальність за бойову готовність, військову дисципліну, морально-психологічний стан особового складу, збереження озброєння та внутрішній порядок [11], а Дисциплінарний статут Збройних Сил України визначає військову дисципліну як бездоганне й неухильне додержання всіма військовослужбовцями порядку і правил, установлених законодавством і статутами [12]. Тому організаційно-правова протидія військовій злочинності розпочинається не з кримінального провадження, а з належної організації служби, своєчасного контролю, ефективного командування, правового інформування та системного обліку подій і дисциплінарних проявів.

Водночас посилення владно-організаційних механізмів у воєнний період не означає відмови від принципу верховенства права. Навпаки, зростання ролі командування, спеціалізованих правоохоронних органів і процесуальних інструментів має поєднуватися з дотриманням стандартів законності, визначеності повноважень, пропорційності обмежень і поваги до прав військовослужбовців. Саме такий баланс уможливлює ефективне підтримання військового правопорядку без перетворення його на виключно каральну систему.

Наведені у таблиці 1 показники свідчать про щонайменше три принципові тенденції. По-перше, у 2024 р. правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби за питомою вагою вийшли на одне з провідних місць у структурі всієї злочинності, а в першому кварталі 2025 р. фактично стали домінуючою категорією. По-друге, зростання частки військових кримінальних правопорушень відбувається паралельно зі зменшенням питомої ваги кримінальних правопорушень проти власності, що традиційно були найпоширенішими [2]. По-третє, динаміка військової злочинності виявилася більш чутливою до бойової обстановки, кадрового дефіциту, тривалості перебування у районі бойових дій, проблем ротації та морально-психологічного виснаження, ніж інші види злочинності [6].

Внутрішня структура військової злочинності у вузькому значенні також зазнала істотної трансформації. Її основний масив формують не правопорушення, пов’язані з військовим майном чи окремими службовими зловживаннями, а діяння, що прямо підривають комплектність підрозділів, виконання наказів і безперервність проходження служби: непокора, самовільне залишення військової частини (СЗЧ) або місця служби, дезертирство, ухилення від військової служби [4, 5].

Таблиця 1 – Динаміка військових кримінальних правопорушень

Період	Усього обліковано кримінальних правопорушень	Військові кримінальні правопорушення (розд. XIX КК України)	Частка військових правопорушень, %	Частка правопорушень проти власності, %
2021	321 443	3037	0,94	49,38
2022	362 636	13 766	3,80	31,20
2023	475 595	28 666	6,03	37,62
2024	492 497	93 900	19,07	26,99
I кв. 2025	167 420	53 734	32,10	16,68

Джерело: складено автором на підставі офіційних статистичних даних Офісу Генерального прокурора та їх сучасного наукового узагальнення [1].

Саме ця обставина свідчить, що головним викликом сьогодні є не лише покарання винних, а раннє виявлення ризиків кадрового вибуття, дезорганізації підрозділу й морально-психологічної нестійкості.

Окремої уваги потребує проблема латентності. Умови бойових дій, переміщення підрозділів, віддаленість місць дислокації, нестача часу для повної фіксації подій, а подекуди й небажання командування дискредитувати частину об'єктивно впливають на повноту реєстрації правопорушень. Тому офіційні дані потрібно розглядати як мінімальний вимір проблеми, а не як її вичерпний обсяг. Саме це зумовлює необхідність аналітичного підходу, який поєднує кримінальну статистику, дані дисциплінарної практики, результати службових розслідувань, психологічного моніторингу та кадрової оцінювання.

Нормативно-правова основа досліджуваного механізму є міжгалузевою. Його кримінально-правовий блок становить розд. XIX КК України [13], кримінально-процесуальний – положення КПК України щодо підслідності, доказування та процесуального контролю [14], службово-правовий – законодавство про військовий обов'язок і військову службу, військові статути та інші акти, що регламентують порядок проходження служби [11, 12], а спеціально-організаційний – норми, які визначають статус Військової служби правопорядку (ВСП), Державного бюро розслідувань, прокуратури та інших суб'єктів відповідного механізму [15, 16, 17].

Важливе місце посідає відомче регулювання. Наказ Міністерства оборони України від 29.11.2018 р. № 604 встановлює порядок надання доповідей і донесень про події, кримінальні правопорушення, військові адміністративні правопорушення, порушення дисципліни та їх облік [18, 19]. Саме облік і своєчасне донесення про події формують первинне інформаційне підґрунтя для подальшого процесуального реагування, тож є системоутворювальним, а не допоміжним елементом профілактики.

Окремий напрям розвитку законодавства пов'язаний із пошуком балансу між невідворотністю відповідальності і збереженням кадрового потенціалу сил оборони. Закон України № 3902-IX від 20.08.2024 р. та Закон України № 4392-IX від 30.04.2025 р. разом із пов'язаними підзаконними змінами створили механізм, який дає змогу враховувати добровільне повернення окремих категорій військовослужбовців до служби [20, 21, 22]. На практиці це засвідчило, що у воєнний період держава вимушена реагувати на військову злочинність не лише через покарання, а й шляхом відновлення кадрової спроможності війська [23].

Зазначені зміни мають подвійне значення. З одного боку, вони виконують функцію гуманізованого відновлення військової служби і дають державі інструмент повернення мотивованого особового складу. З іншого – підтверджують, що сучасна протидія військовій злочинності не може будуватися виключно на репресивній моделі. Вона потребує комбінації каральних, відновлювальних, організаційних та соціально-психологічних засобів. Власне в такому міжгалузевому поєднанні й полягає одна з ключових особливостей організаційно-правових засад досліджуваного механізму.

Суб'єктний склад механізму запобігання і протидії військовій злочинності не обмежується органами кримінальної юстиції. Він охоплює військове командування, Військову службу правопорядку, органи досудового розслідування, прокуратуру, суд, а також кадрові, психологічні

та соціально-правові підрозділи, які виконують ранню профілактичну функцію. Саме багатосуб'єктність зумовлює потребу в чіткому розмежуванні компетенції та належній координації (табл. 2).

Первинною ланкою забезпечення правопорядку є командир військової частини. Він організовує службу, контролює стан дисципліни, забезпечує виконання наказів, ініціює службові розслідування, формує практику реагування на порушення й несе персональну відповідальність за внутрішній порядок [11, 12, 19]. На командира покладено надмірно широкий спектр завдань – від бойового управління до дисциплінарної профілактики, що в умовах інтенсивних бойових дій часто спричиняє дефіцит часу і ресурсів для якісної превентивної роботи.

Військова служба правопорядку – спеціальне правоохоронне формування у складі Збройних Сил України, призначене для забезпечення правопорядку і військової дисципліни, запобігання правопорушенням, їх припинення, захисту прав військовослужбовців та військового майна [15]. Проте дискусія щодо перетворення ВСП на військову поліцію з ширшими повноваженнями залишається актуальною. Парламентське дослідження та проєкт Закону про Військову поліцію № 6569-д свідчать про те, що станом на 2026 р. оптимальна модель інституційного розвитку цієї ланки перебуває на стадії розроблення [7, 25].

Державне бюро розслідувань і прокурорська система виконують ключову функцію у сфері кримінально-процесуальної протидії. При цьому, як слушно зауважує О. М. Кропивницький, ефективність ролі ДБР залежить не лише від формальної підслідності, а й від наявності всередині інституції аналітичного і кримінологічного складників, спроможних виявляти закономірності, типові детермінанти й ризикові сегменти військової злочинності [3]. Такий підхід є обґрунтованим, оскільки розслідування окремих проваджень без узагальнення причин і механізмів їх виникнення не забезпечує повноцінної профілактичної дії.

Суд забезпечує остаточну правову оцінку діяння, судовий контроль за дотриманням прав та свобод і формує стандарти правозастосування, які впливають на всю систему превенції. Натомість кадрові і психологічні служби, офіцери морально-психологічного забезпечення, служби соціального супроводу військовослужбовців виконують іншу, але не менш значущу функцію: вони забезпечують ранню діагностику кризових станів, роботу з групами ризику, психологічну підтримку, постстресову адаптацію та зменшення ймовірності девіантної поведінки.

Таблиця 2 – Ключові суб'єкти механізму запобігання і протидії військовій злочинності

Суб'єкт	Основні повноваження та функції
Військове командування, командири (начальники)	Організація служби, підтримання дисципліни і внутрішнього порядку, виявлення ризиків, проведення службових розслідувань, первинне реагування на події та донесення про них
Військова служба правопорядку	Забезпечення правопорядку і військової дисципліни, запобігання правопорушенням, їх припинення, захист прав військовослужбовців та військового майна, взаємодія з командуванням і правоохоронними органами
Державне бюро розслідувань	Досудове розслідування військових кримінальних правопорушень (окрім ст. 422 КК України, яка підслідна Службі безпеки України), аналітичне узагальнення слідчої практики, формування доказової бази та кримінально-процесуальне реагування
Прокуратура	Процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, підтримання публічного обвинувачення, нагляд за додержанням законності під час кримінального провадження
Суд	Судовий контроль, розгляд кримінальних проваджень, формування стандартів правозастосування, забезпечення процесуальних гарантій і справедливого суду
Кадрові, психологічні та соціально-правові підрозділи	Рання діагностика груп ризику, психологічний супровід, правове інформування, реабілітація, адаптація після бойових дій, профілактика девіантної поведінки

Джерело: складено автором на підставі чинного законодавства та сучасних досліджень [3, 7, 11–18, 23].

Саме включення цих підсистем до складу загального механізму й відрізняє науково обґрунтовану модель від вузького карального підходу.

Проведений аналіз дає підстави виокремити низку системних проблем. Перша полягає у фрагментарності нормативного регулювання: кримінально-правові, процесуальні, дисциплінарні, кадрові та інформаційні механізми функціонують не як єдина система, а як сукупність відносно автономних блоків. Наслідком цього є часові і процедурні розбіжності між первинним виявленням інциденту, службовою перевіркою, передачею інформації до правоохоронного органу, процесуальною кваліфікацією та реальним управлінським реагуванням.

Друга проблема – переважання реактивної логіки над превентивною: інституції значно краще пристосовані до фіксації вже вчиненого правопорушення, ніж до раннього виявлення ризиків його виникнення.

Третьою проблемою є слабкість інформаційно-аналітичної інфраструктури. Попри існування обов'язку вести облік подій і порушень дисципліни, на практиці інформація залишається розпорошеною між військовими частинами, ВСП, ДБР, прокуратурою та судами. Це ускладнює кримінологічний моніторинг, прогнозування та оцінювання ефективності превентивних заходів.

Четверта проблема пов'язана з кадрово-психологічним виміром. Тривалі бойові навантаження, втрата побратимів, недостатність ротацій, сімейні кризи, відчуття несправедливості, проблеми із соціальним і правовим захистом часто трансформуються у дисциплінарні зриви, СЗЧ, непокору або інші форми девіантної поведінки [2, 6].

П'яту проблему становить незавершеність інституційної моделі військової юстиції. Дослідницька служба Верховної Ради України обґрунтовано наголошує на тому, що ефективна система військової юстиції має забезпечувати належний рівень військової дисципліни і правопорядку, сприяти підвищенню бойової спроможності та водночас відповідати міжнародним стандартам функціонування військової юстиції [7]. У міжнародних матеріалах DCAF і OSCE/ODIHR акцентується, що спеціалізовані військові інституції мають поєднувати професійну спеціалізацію з демократичним контролем, парламентським наглядом, правом на ефективний засіб юридичного захисту та належними процесуальними гарантіями [8, 9].

З огляду на це пріоритетним убачається впровадження ризик-орієнтованої моделі профілактики у військових частинах. Її сутність полягає у переході від формального реагування на вже вчинене правопорушення до постійного виявлення груп і ситуацій підвищеного ризику. Індикаторами можуть бути повторювані дисциплінарні проступки, тривала відсутність ротації, ознаки психоемоційного виснаження, конфліктність у підрозділі, факти зловживання алкоголем, сімейні та соціально-побутові кризи, неналежне інформування військовослужбовця про його права, гарантії та порядок отримання допомоги. Для кожної категорії ризику мають застосовуватися заздалегідь визначені алгоритми командирського, психологічного, правового та кадрового реагування.

Другим напрямом є уніфікація міжвідомчих алгоритмів взаємодії. Необхідно нормативно й технологічно поєднати процедури первинного донесення, службового розслідування, фіксації доказів, повідомлення органу досудового розслідування, прокурорського процесуального керівництва та подальшого інформування командування про хід провадження. У розвиток наказу Міністерства оборони № 604 доцільно створити захищену цифрову систему обліку правопорушень і дисциплінарних подій, яка б забезпечувала єдині класифікатори, контроль термінів реагування, аналітичні звіти для командирів різних рівнів та інтеграцію з кримінальною статистикою.

Третім напрямом убачається посилення кадрово-психологічного складника. Міжнародні стандарти переконливо свідчать, що повага до прав військовослужбовця, можливість звернутися по допомогу, функціонування механізмів скарги, правова визначеність дисциплінарних процедур і належні умови служби безпосередньо впливають на рівень дисципліни та правопорядку. Тому профілактика військової злочинності має охоплювати не лише виховну роботу, а й професійну психологічну підтримку, правове консультування, програми постстресової адаптації та своєчасне реагування на ознаки службової дезадаптації.

Четвертий напрям передбачає інституційний розвиток спеціалізованих правоохоронного та юстиційного складників. Подальший розгляд законопроєкту № 6569-д про Військову поліцію, а також дискусії щодо моделі спеціалізованої військової юстиції мають вестися не лише під

кутом зору розширення силового ресурсу, а й з урахуванням вимог законності, підзвітності, парламентського та судового контролю. Для України оптимальною видається модель, у якій спеціалізація органів поєднується зі збереженням конституційних гарантій, чітким розмежуванням юрисдикції та прозорими процедурами контролю за дотриманням прав людини.

Удосконалення організаційно-правових засад запобігання і протидії військовій злочинності потребує не поодиноких рішень, а послідовної модернізації всієї системи – від нормативної бази і кадрової роботи до аналітики, цифрового обліку, міжвідомчої координації та інституційної архітектури військової юстиції. Лише така інтегрована модель здатна одночасно забезпечити невідворотність відповідальності, збереження кадрового потенціалу сил оборони, захист прав військовослужбовців і підвищення бойової спроможності держави.

Висновки й перспективи подальших досліджень. Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що військова злочинність в умовах воєнного стану набула ознак системного криміногенного феномена, який безпосередньо впливає не лише на стан законності у військових формуваннях, а й на керованість військ, безперервність виконання бойових завдань, збереження кадрового потенціалу та загальну спроможність сил оборони. Саме тому її не слід розглядати виключно як сукупність окремих складів кримінальних правопорушень, передбачених розд. XIX Кримінального кодексу України. Науково обґрунтованим убачається підхід, за якого військова злочинність розуміється як більш широке кримінологічне й організаційно-правове явище, детерміноване особливостями військового середовища, бойовим навантаженням, кадровими дисбалансами, морально-психологічним виснаженням, недоліками службової організації та незавершеністю інституційної моделі військової юстиції.

Сучасними дослідженнями вже сформовано вагоме підґрунтя для розуміння кримінально-правової природи військових кримінальних правопорушень, їх структури, тенденцій та окремих інституційних механізмів реагування. Водночас у науці досі переважає або кримінально-правовий, або вузько інституційний підхід, тоді як цілісна міжгалузева модель запобігання і протидії військовій злочинності в умовах тривалого воєнного стану залишається недостатньо розробленою. Це дає підстави констатувати, що наукова новизна статті полягає саме в обґрунтуванні такого механізму як єдиної системи, в якій правове регулювання, інституції, управлінські процедури, аналітика, профілактика та правозастосування мають функціонувати у взаємозв'язку, а не ізольовано.

Організаційно-правові засади запобігання і протидії військовій злочинності доцільно розглядати як багаторівневий міжгалузевий механізм, що поєднує кримінально-правовий, кримінально-процесуальний, службово-дисциплінарний, інформаційно-аналітичний, кадрово-психологічний і правозахисний складники. Такий підхід уможливлює подолання вузького розуміння протидії військовій злочинності як лише реакції на вже вчинене правопорушення. Ефективність цього механізму визначається не стільки суворістю покарання, скільки здатністю держави своєчасно виявляти криміногенні ризики, запобігати деструктивним проявам, забезпечувати належну координацію суб'єктів реагування та відновлювати порушений військовий правопорядок із дотриманням вимог законності й прав людини.

Після запровадження воєнного стану істотно змінилося місце військових кримінальних правопорушень у загальній структурі злочинності – вони перетворилися на одну з її домінуючих категорій. Така динаміка відображає не лише кількісне зростання відповідних діянь, а й накопичення глибших організаційних і соціально-психологічних проблем функціонування військового середовища. Зокрема, зростання питомої ваги правопорушень, пов'язаних із непокорою, самовільним залишенням військової частини, дезертирством та ухиленням від служби, доводить, що головний виклик для держави полягає не лише у притягненні винних до відповідальності, а й у ранньому виявленні ризиків кадрового вибуття, службової дезадаптації та дезорганізації підрозділу.

Ключовими проблемами чинної моделі залишаються фрагментарність нормативного регулювання, недостатня міжвідомча координація, відсутність інтегрованої цифрової та кримінологічної аналітики, надмірне навантаження на командирів як первинних суб'єктів профілактики, висока латентність окремих правопорушень, а також незавершеність інституційної архітектури

військової юстиції. Наявна система значно краще пристосована до реакції на вже вчинене правопорушення, аніж до запобігання йому. Саме тому подальше вдосконалювання системи пов'язане з переходом від переважно реактивної до ризик-орієнтованої моделі профілактики, яка передбачає системне виявлення груп і ситуацій підвищеного ризику та застосування до них завчасних командирських, психологічних, кадрових і правових заходів.

В умовах воєнного стану ефективна протидія військовій злочинності можлива лише за умови поєднання спеціалізації, оперативності реагування, міжвідомчої узгодженості та неухильного дотримання конституційних і процесуальних гарантій. У цьому контексті перспективними напрямами вдосконалення є: нормативне й технологічне поєднання процедур первинного донесення, службового розслідування та кримінально-процесуального реагування; створення єдиної захищеної цифрової системи обліку правопорушень і дисциплінарних подій; посилення аналітичної ролі Державного бюро розслідувань, Військової служби правопорядку та командування; розширення кадрово-психологічного супроводу військовослужбовців; завершення формування спеціалізованої правоохоронної та юстиційної інфраструктури з урахуванням стандартів демократичного контролю і захисту прав людини.

Отримані результати мають теоретичне і прикладне значення. Теоретично вони уточнюють зміст категорії організаційно-правових засад запобігання і протидії військовій злочинності й розкривають її як цілісну систему, а не сукупність окремих правових та управлінських інструментів. Практично вони можуть бути використані у нормотворчій діяльності, у роботі органів військового командування, Військової служби правопорядку, Державного бюро розслідувань, прокуратури, суду, а також у підготовці кадрів у сфері військового права, кримінології та безпекових досліджень.

Перспективи подальших досліджень убачаються в розробленні прикладних методик оцінювання криміногенних ризиків у військових частинах, емпіричному аналізі результативності механізмів добровільного повернення військовослужбовців до служби, а також у визначенні оптимальної моделі співвідношення військової поліції, спеціалізованої прокуратури і судових інституцій у системі військової юстиції України.

Перелік джерел посилання

1. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. *Офіс Генерального прокурора.* URL: https://surl.li/ghviou (дата звернення: 13.02.2026).

2. Боровик А. В. Кримінальна відповідальність за самовільне залишення військової частини або місця служби (СЗЧ): проблеми правового регулювання та судової практики. *Право і суспільство*. 2025. № 1. С. 371–378.

3. Кропивницький О. М. Роль і місце Державного бюро розслідувань в системі суб'єктів запобігання військовим кримінальним правопорушенням в умовах воєнного стану в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2025. № 1. С. 659–662.

4. Ковальова Т. І. Теоретичні основи військової злочинності та її запобігання в умовах правового режиму воєнного стану. *Південноукраїнський правничий часопис.* 2025. № 2. С. 39–45.

5. Ковальова Т. І., Ковальов Р. М. Кримінальна відповідальність за воєнні та військові злочини в секторі безпеки та оборони. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2024. № 1. С. 517–519.

6. Морквін Д. А., Казначеєва Д. В. Злочинність військовослужбовців в Україні в умовах повномасштабної війни: стан, структура, тенденції. *Наукові перспективи.* 2025. № 10 (20). С. 1025–1036.

7. Парламентське дослідження щодо імплементації системи військової юстиції в Україні. *Дослідницька служба Верховної Ради України*. 02.12.2025. URL: https://surl.lt/aejpeb (дата звернення: 13.02.2026).

8. VanLandingham, R. E., Jasutis, G., Cernejute, K. Military Justice: A Comparative Study of Parliamentary Oversight in Euro-Atlantic Countries. Geneva : DCAF, 2024. URL: https://surl.li/krqrye (accessed: 13.02.2026).

9. OSCE ODIHR, DCAF. Human Rights of Armed Forces Personnel: Compendium of Standards, Good Practices and Recommendations. Warsaw ; Geneva, 2021. URL: https://surl.li/dcpxko (accessed: 13.02.2026).

10. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII. URL: https://surl.li/wbslpg (дата звернення: 13.02.2026).

11. Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України : Закон України від 24.03.1999 р.

№ 548-XIV. URL: https://surl.li/cfvbxv (дата звернення: 13.02.2026).

12. Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України : Закон України від 24.03.1999 р. № 551-XIV. URL: https://surli.cc/cmlind (дата звернення: 13.02.2026).

13. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: https://surl.li/smxkug (дата звернення: 13.02.2026).

14. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: https://surli.cc/yucerx (дата звернення: 13.02.2026).

15. Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України : Закон України від 07.03.2002 р. № 3099-III. URL: https://surl.li/knjeqd (дата звернення: 13.02.2026).

16. Про Державне бюро розслідувань : Закон України від 12.11.2015 р. № 794-VIII. URL: https://surl.li/eifcse (дата звернення: 13.02.2026).

17. Про прокуратуру : Закон України від 14.10.2014 р. № 1697-VII. URL: https://surl.li/khbawx (дата звернення: 13.02.2026).

18. Про затвердження Інструкції з надання доповідей і донесень про події, кримінальні правопорушення, військові адміністративні правопорушення, адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією, порушенням військової дисципліни та їх облік у Міністерстві оборони України, Збройних Силах України та Державній спеціальній службі транспорту : наказ Міністерства оборони України від 29.11.2018 р. № 604. URL: https://surli.cc/yvuwxc (дата звернення: 13.02.2026).

19. Про організацію роботи із забезпечення належного стану військової дисципліни серед особового складу Національної гвардії України : наказ командувача Національної гвардії України від 14.04.2021 р. № 150.

20. Про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України та інших законів України щодо вдосконалення кримінальної відповідальності за злочини проти встановленого порядку несення або проходження військової служби під час дії воєнного стану : Закон України від 20.08.2024 р. № 3902-IX. URL: https://surl.li/dhxann (дата звернення: 13.02.2026).

21. Про внесення змін до деяких законів України щодо порядку проходження військової служби окремими категоріями військовослужбовців під час дії воєнного стану : Закон України від 30.04.2025 р. № 4392-IX. URL: https://surl.li/rwrlud (дата звернення: 13.02.2026).

22. Про затвердження Змін до Інструкції про організацію виконання Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України : наказ Міністерства оборони України від 28.04.2025 р. № 274. URL: https://surl.li/axrxet (дата звернення: 13.02.2026).

23. Директор ДБР Олексій Сухачов: завдяки закону та розробленому механізму до війська повернулося понад 29 тисяч бійців, які самовільно залишили частини. *Державне бюро розслідувань.* 05.08.2025. URL: https://surl.li/edtwsn (дата звернення: 13.02.2026).

24. Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25.03.1992 р. № 2232-XII. URL: https://surl.li/avquva (дата звернення: 13.02.2026).

25. Проєкт Закону про Військову поліцію : картка законопроєкту № 6569-д від 31.05.2024 р. / Верховна Рада України. URL: https://surl.li/ubkzcx (дата звернення: 13.02.2026).

References

1. Ofis Heneralnoho prokurora (2026). *Pro zareiestrovani kryminalni pravoporushennia ta rezultaty yikh dosudovoho rozsliduvannia* [On registered criminal offences and the results of their pre-trial investigation]. Retrieved from: https://surl.li/ghviou (accessed 13 February 2026) [in Ukrainian].

2. Borovyk A. V. (2025). *Kryminalna vidpovidalnist za samovilne zalyshennia viiskovoi chastyny abo mistsia sluzhby (SZCh): problemy pravovoho rehuliuvannia ta sudovoi praktyky* [Criminal liability for unauthorized abandonment of a military unit or place of service (SZCh): problems of legal regulation and judicial practice]. *Pravo i suspilstvo,* no. 1, pp. 371–378. DOI: https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.1.54 [in Ukrainian].

3. Kropyvnytskyi O. M. (2025). *Rol i mistse Derzhavnoho biuro rozsliduvan v systemi subiektiv zapobihannia viiskovym kryminalnym pravoporushenniam v umovakh voiennoho stanu v Ukraini* [Role and place of the State Bureau of Investigation in the system of entities responsible for preventing military criminal offences under martial law in Ukraine]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal,* no. 1, pp. 659–662. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-1/153 [in Ukrainian].

4. Kovalova T. I. (2025). *Teoretychni osnovy viiskovoi zlochynnosti ta yii zapobihannia v umovakh pravovoho rezhymu voiennoho stanu* [Theoretical foundations of military crime and its prevention under the legal regime of martial law]. *Pivdennoukrainskyi pravnychyi chasopys,* no. 2, pp. 39–45. DOI: https://doi.org/10.32850/sulj.2025.2.7 [in Ukrainian].

5. Kovalova T. I., Kovaliov R. M. (2024). *Kryminalna vidpovidalnist za voienni ta viiskovi zlochyny v sektori bezpeky ta oborony* [Criminal responsibility for war crimes and military crimes in the security and defense sector]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal,* no. 1, pp. 517–519. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-1/121 [in Ukrainian].

6. Morkvin D. A., Kaznacheieva D. V. (2025). *Zlochynnist viiskovosluzhbovtsiv v Ukraini v umovakh povnomasshtabnoi viiny: stan, struktura, tendentsii* [Criminality among military personnel in Ukraine during full-scale war: status, structure, and trends]. *Naukovi perspektyvy,* no. 10 (20), pp. 1025–1036. DOI: https://doi.org/10.52058/3041-1254-2025-10(20)-1025-1036 [in Ukrainian].

7. Doslidnytska sluzhba Verkhovnoi Rady Ukrainy (2025). *Parlamentske doslidzhennia shchodo implementatsii systemy viiskovoi yustytsii v Ukraini* [Parliamentary research on the implementation of military justice in Ukraine]. Retrieved from: https://surl.lt/aejpeb (accessed 13 February 2026) [in Ukrainian].

8. VanLandingham, R. E., Jasutis, G., Cernejute, K. (2024). Military Justice: A Comparative Study of Parliamentary Oversight in Euro-Atlantic Countries. Geneva : DCAF. Retrieved from: https://surl.li/krqrye (accessed 13 February 2026) [in English].

9. OSCE ODIHR, DCAF (2021). Human Rights of Armed Forces Personnel: Compendium of Standards, Good Practices and Recommendations. Warsaw; Geneva. Retrieved from: https://surl.li/dcpxko (accessed 13 February 2026) [in English].

10. OSCE ODIHR, DCAF (2021). Human Rights of Armed Forces Personnel: Compendium of Standards, Good Practices and Recommendations. Warsaw; Geneva. Retrieved from: https://surl.li/wbslpg (accessed 13 February 2026) [in English].

11. *Zakon Ukrainy "Pro Statut vnutrishnoi sluzhby Zbroinykh Syl Ukrainy" № 548-XIV* [Law of Ukraine about the Internal Service Statute of the Armed Forces of Ukraine activity no. 548-XIV]. (1999, March 24). Retrieved from: https://surl.li/cfvbxv (accessed 13 February 2026) [in Ukrainian].

12. *Zakon Ukrainy "Pro Dystsyplinarnyi statut Zbroinykh Syl Ukrainy" № 551-XIV* [Law of Ukraine about the Disciplinary Statute of the Armed Forces of Ukraine activity no. 551-XIV]. (1999, March 24). Retrieved from: https://surli.cc/cmlind (accessed 13 February 2026) [in Ukrainian].

13. *Kryminalnyi kodeks Ukrainy № 2341-III* [Criminal Code of Ukraine activity no. 2341-III] (2001, April 5). Retrieved from: https://surl.li/smxkug (accessed 13 February 2026) [in Ukrainian].

14. *Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy № 4651-VI* [Criminal Procedure Code of Ukraine activity no. 4651-VI]. (2012, April 13). Retrieved from: https://surli.cc/yucerx (accessed 13 February 2026) [in Ukrainian].

15. *Zakon Ukrainy "Pro Viiskovu sluzhbu pravoporiadku u Zbroinykh Sylakh Ukrainy" № 3099-III* [Law of Ukraine about the Military Law Enforcement Service in the Armed Forces of Ukraine activity no. 3099-III]. (2002, March 7). Retrieved from: https://surl.li/knjeqd (accessed 13 February 2026) [in Ukrainian].

16. *Zakon Ukrainy "Pro Derzhavne biuro rozsliduvan" № 794-VIII* [Law of Ukraine about the State Bureau of Investigation activity no. 794-VIII]. (2015, November 12). Retrieved from: https://surl.li/eifcse (accessed 13 February 2026) [in Ukrainian].

17. *Zakon Ukrainy "Pro prokuraturu" № 1697* [Law of Ukraine about the Prosecutor's Office activity no. 1697]. (2014, October 14). Retrieved from: https://surl.li/khbawx (accessed 13 February 2026) [in Ukrainian].

18. *Nakaz Ministerstva oborony Ukrainy "Pro zatverdzhennia Instruktsii z nadannia dopovidei i donesen pro podii, kryminalni pravoporushennia, viiskovi administratyvni pravoporushennia, administratyvni pravoporushennia, poviazani z koruptsiieiu, porushennia viiskovoi dystsypliny ta yikh oblik u Ministerstvi oborony Ukrainy, Zbroinykh Sylakh Ukrainy ta Derzhavnii spetsialnii sluzhbi transportu" № 604* [Order of the Ministry of Defence of Ukraine "On approval of the Instruction on reports and records of incidents, criminal offences, military administrative offences, corruption-related administrative offences and breaches of military discipline" activity no. 604]. (2018, November 29). Retrieved from: https://surli.cc/yvuwxc (accessed 13 February 2026) [in Ukrainian].

19. *Nakaz komanduvacha Natsionalnoi hvardii Ukrainy "Pro orhanizatsiiu roboty iz zabezpechennia nalezhnoho stanu viiskovoi dystsypliny sered osobovoho skladu Natsionalnoi hvardii Ukrainy" № 150* [Order of the Commander of the National Guard of Ukraine "On organizing work to ensure the proper state of military discipline among the personnel of the National Guard of Ukraine" activity no. 150]. (2021, April 14) [in Ukrainian].

20. *Zakon Ukrainy "Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho kodeksu Ukrainy, Kryminalnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy ta inshykh zakoniv Ukrainy shchodo vdoskonalennia kryminalnoi vidpovidalnosti za zlochyny proty vstanovlenoho poriadku nesennia abo prokhodzhennia viiskovoi sluzhby pid chas dii voiennoho stanu" № 3902-IX* [Law of Ukraine about the Improving criminal liability for offences against the established order of military service during martial activity no. 3902-IX]. (2024, August 20). Retrieved from: https://surl.li/dhxann (accessed 13 February 2026) [in Ukrainian].

21. *Zakon Ukrainy "Pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy shchodo poriadku prokhodzhennia viiskovoi sluzhby okremymy katehoriiamy viiskovosluzhbovtsiv pid chas dii voiennoho stanu" № 4392-IX* [Law of Ukraine about the Procedure for military service by certain categories of service personnel during martial activity no. 4392-IX]. (2025, April 30). Retrieved from: https://surl.li/rwrlud (accessed 13 February 2026) [in Ukrainian].

22. *Nakaz Ministerstva oborony Ukrainy "Pro zatverdzhennia Zmin do Instruktsii pro orhanizatsiiu vykonannia Polozhennia pro prokhodzhennia hromadianamy Ukrainy viiskovoi sluzhby u Zbroinykh Sylakh Ukrainy" № 274* [Order of the Ministry of Defence of Ukraine "On amendments to the Instruction on military service by citizens of Ukraine in the Armed Forces of Ukraine" activity no. 274]. (2025, April 28). Retrieved from: https://surl.li/axrxet (accessed 13 February 2026) [in Ukrainian].

23. Derzhavne biuro rozsliduvan (2025). *Dyrektor DBR Oleksii Sukhachov: zavdiaky zakonu ta rozroblenomu mekhanizmu do viiska povernulosia ponad 29 tysiach biitsiv, yaki samovilno zalyshyly chastyny* [SBI Director Oleksii Sukhachov: thanks to the law and the developed mechanism, more than 29 thousand fighters who had left their units without authorization returned to the military]. Retrieved from: https://surl.li/edtwsn (accessed 13 February 2026) [in Ukrainian].

24. *Zakon Ukrainy "Pro viiskovyi oboviazok i viiskovu sluzhbu" № 2232-XII* [Law of Ukraine about the Military duty and military service activity no. 2232-XII]. (1992, March 25). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy.* Retrieved from: https://surl.li/avquva (accessed 13 February 2026) [in Ukrainian].

25. Verkhovna Rada Ukrainy (2024). *Proiekt Zakonu pro Viiskovu politsiiu: kartka zakonoproiektu № 6569-d* [Draft Law on the Military Police: bill card no. 6569-d]. Retrieved from: https://surl.li/ubkzcx (accessed 13 February 2026) [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції / Received: 02.03.2026
Прорецензовано та прийнято до друку / Reviewed and accepted for publication: 25.03.2026
Опубліковано / Published: 30.06.2026

KOVALOVA TETIANA
Candidate of of Legal Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of State Security,
Kyiv Institute of the National Guard of Ukraine
https://orcid.org/0009-0001-0668-3047

ORGANIZATIONAL AND LEGAL FOUNDATIONS OF PREVENTING AND COUNTERING MILITARY CRIME UNDER MARTIAL LAW

The purpose of the article is to provide a comprehensive theoretical and applied substantiation of the organizational and legal foundations of preventing and countering military crime under martial law and, on this basis, to formulate proposals for improving the relevant mechanism in Ukraine. To achieve this purpose, the author sets three interconnected tasks: to clarify the content and structure of the organizational and legal

foundations of preventing and countering military crime; to characterize current trends in military criminal offences and the system of entities responsible for prevention, detection, documentation, pre-trial investigation and judicial response; and to substantiate priority directions for improving the normative, institutional and analytical-preventive mechanism under the legal regime of martial law.

The research methodology combines general scientific and special legal methods. The dialectical method is used to reveal the relationship between transformations of the security environment, changes in legislation and the dynamics of military crime. The system-structural method made it possible to identify the internal architecture of the mechanism under study. The formal legal method was used for the interpretation of the Constitution of Ukraine, the Criminal Code of Ukraine, the Criminal Procedure Code of Ukraine, military statutes and departmental acts. Statistical analysis is based on official data of the Office of the Prosecutor General for 2021 and the first quarter of 2025. Comparative legal analysis was applied to the parliamentary and international materials on models of military justice and standards for the protection of the rights of service personnel.

The article proves that military crime under martial law should be understood not only as a set of criminal offences defined in Section XIX of the Criminal Code of Ukraine, but also as a broader criminological phenomenon that directly affects military discipline, law and order, command and control, unit cohesion and combat capability. The author proposes to define the organizational and legal foundations of preventing and countering military crime as a multilevel system of legal norms, institutional powers, management procedures, information and analytical tools, personnel and psychological measures, and forms of interagency coordination aimed at early identification of criminogenic risks, prevention of offences, their suppression, documentation, investigation and restoration of military law and order.

On the basis of official statistics, it is shown that military criminal offences have transformed from a peripheral segment of criminality into one of its dominant categories. The article identifies the core problems of the current model: fragmentation of regulation, predominance of reactive over preventive logic, weak analytical infrastructure, excessive workload on commanders as primary preventive actors, high latency and the incompleteness of the institutional model of military justice. It is substantiated that the current system requires a transition to a risk-based model of prevention in military units, unification of interagency algorithms, digitalization of incident accounting and criminological monitoring, strengthening of psychological and legal support for service personnel, and completion of the institutional development of specialized military law-enforcement and justice mechanisms with due regard to the principles of the rule of law and human rights.

The practical value of the proposed approach lies in the possibility of using it in legislative work, law-enforcement practice, the activities of military command bodies, the Military Law Enforcement Service, the State Bureau of Investigation, prosecutorial authorities, as well as in the educational and research process in the field of military law, criminology and security studies.

Keywords: *military crime; military criminal offences; martial law; military law and order; military discipline; Military Law Enforcement Service; risk-based prevention; military justice.*